

ULOGA MEKTEBA U PROFILIRANJU MORALNE ORIJENTACIJE POLAZNIKA MEKTEPSKE POUKE I MLADIH

Mevludin DIZDAREVIĆ
Muftijstvo zeničko
dizdarmev@hotmail.com

SAŽETAK: Temeljno opredjeljenje našeg rada jeste oslovljavanje pitanja mekteba i mektepske pouke s akcentom na utjecaj mekteba na moralnu orijentaciju polaznika mektepske pouke i mladih u cjelini. Činjenica je da mekteb ima svoju dugu historiju u Bosni i Hercegovini i datira još od prije pada Bosne u okrilje Osmanske države. Mektepska pouka prolazila je razne faze u svim tim burnim stoljećima, ali je uvijek postojala i igrala veću ili manju ulogu u odgojno-obrazovnom procesu. Rad tematizira stanovite dileme u vezi s mektebom i nastoji ukazati na činjenicu prema kojoj je mekteb najčešće imao odgojnu, a tek onda obrazovnu ulogu u zajednici. Nastojimo pokazati da mekteb, uprkos svim izazovima s kojima nas savremenost suočava, može doprinijeti moralnom formiranju djece kroz autoritet mualima, koji je centralna figura u mektepskoj pouci. Rad predstavlja teorijsku analizu historijata mekteba i njegove uloge u definiranju moralnog identiteta i obogaćen je višedecenijskim iskustvom autora u mektepskom radu.

Ključne riječi: mekteb, mektepska pouka, mladi, moral, mualim, savremenost

Uvod

Gotovo sedam stoljeća mekteb predstavlja jednu od najvažnijih odgojno-obrazovnih ustanova u Bosni i Hercegovini. Kao važan segment obrazovnog sistema Osmanske države koji su sačinjavali mektebi i medrese različitog ranga, Enderun – dvorska škola za obrazovanje državne administracije i razne druge forme formalnog, ali i neformalnog obrazovanja, mekteb je prolazio razne faze i mijene. Bilo je razdoblja slave mekteba kada je mekteb bio temelj islamske civilizacije, ali i onih razdoblja kada je mekteb doživljavao svoju dekadencu, siromašenje pa čak i službenu zabranu

represivnog državnog aparata. U svim tim razdobljima mekteb je uspio preživjeti i prilagoditi se novim okolnostima, često u skučenom društveno-političkom ambijentu, što govori o njegovoj dubokoj ukorijenjenosti u kulturi i tradiciji muslimana. Jedan od bitnih razloga njegove relevantnosti jeste njegova odgojna dimenzija ili činjenica prema kojoj je mekteb pored obrazovne dimenzije i podučavanja temeljnim doktrinarnim pitanjima i formama praktične religioznosti, imao zadatak odgajanja djece i definiranja njihove moralne orijentacije. Odgoj je uvijek na plećima roditelja koji su najodgovorniji za moralno

usmjeravanje djece, ali značajnu pomoć na tom putu porodica je imala preko mekteba, o čemu jasno govori naša kultura i iskustvo. Ne treba dokazivati da je kulturni kontekst i životni krajolik u kojem obitavaju naša djeca dramatično drugačiji od onoga u kojem smo odrastali mi ili naši očevi, što naglašava važnost ponovnog propitivanja i aktualiziranja mekteba kao važne podrške roditeljima na planu odgajanja djece. U radu ćemo nastojati rasvijetliti neke manje spominjane faktore o mektebu s naglaskom na njegovu ulogu u moralnom profiliranju polaznika mekteba i mladih u cjelini. U radu ćemo

se referirati na zvanične dokumente Islamske zajednice, relevantnu literaturu koja je oslovila ovo pitanje, ali i na višegodišnje iskustvo samog autora kao mualima u mекtebima Islamske zajednice i radu s omladinom.

Mekтеb i odgoj

Historijat mекteba tijesno je vezan s počecima islama u domovima prvih muslimana koji su tu tragali za znanjem i prenosili ga drugima na jedan manje formalan način.

“Prema zapamćenoj povijesti islama, to su već bila mjesta ili toposi duhovnih preobražaja i zakorjenjivanja onog što se može nazvati islamskim, vjerskim i duhovnim osjećanjem, identitetom, sopstvom, i pripadanjem” (Karić, 2023:4).

Kasnija stoljeća na različite načine su formalizirale odgoj i obrazovanje koji su kao takvi dospjeli s Osmanlijama u Bosnu i Hercegovinu. Historijski gledano, prve mекtebe u Bosni i Hercegovini nalazimo još prije konačnog pada Bosne pod upravu Osmanske države koje je u tom razdoblju doživljavalo svoj puni procvat. Prema dosad provedenim istraživanjima (Kasumović, 1999:77), prvi mекteb na području Bosanskog ejaleta podignut je 1452. godine i izgrađen je u Sarajevu kao prateći objekat mesdžida Nesuh-bega u blizini Latinske ćuprije.¹

Prva vakufnama u kojoj se spominje osnivanje mекteba, vakufnama Ajas-bega, sina Abdulhajjeva (bosanski sandžak-beg), iz 1477. godine, ujedno je i jedan od najstarijih takvih dokumenata s ovih prostora. U vakufnami je u značenju mекteba kao početne škole upotrijebljen termin mualimbana, što znači *dom učitelja*.

Ajas-begova *mualimbana* smatra se najznačajnijim obrazovnim zavodom u 16. stoljeću u Sarajevu. Termini koji su korišteni da imenuju početne škole bili su različiti, a Omer Nakićević (1999:80) navodi najčešće: *bejtul-ilm* (kuća znanja), *bejtut-talim* (kuća pouke), *mualimbana* (kuća učitelja), *darut-talim* (kuća pouke) i *mekтеb*. Sve ovo nazivlje u tijesnoj je korelaciji s pojmovima znanja i podučavanja, a termin *mekтеb* znači *mjesto gdje se piše, tj. mjesto gdje se izgovaraju, pišu i sa ispisanih listova izriču sama slova, riječi i rečenice božanske revelacije Kur'ana* (Karić, 2023:3). Upravo ova činjenica prema kojoj se u mекtebima posreduje sveto znanje daje posebno mjesto samom mекtebu kao odgojno-obrazovnoj instituciji.

“Eto, to zaleđe pisanja redaka Božije knjige jeste onaj duhovni predjuran koji je mекtebu osigurao slavu mjesta gdje se odgaja, uči i obrazuje” (Karić, 2023:3).

Tema koju smo naumili obrazlagati u kontekstu istraživanja mекtepske pouke samo naoko djeluje jednostavna, ali je sve samo ne to. Naime, sasvim je razumljivo da mекteb kao temeljna islamska obrazovna ustanova Bošnjaka ima i naglašenu moralnu dimenziju, o čemu su s različitih pozicija pisali mnogi autori. Da spomenemo ovdje: Enesa Karića (2023), Nezira Halilovića (2007), Amiru Trnka-Uzunović (2008) i Amira Mahića (2023). No, ono što nam se čini očitim ne mora uvijek biti tačno i istinito. Očito je da se Sunce okreće oko Zemlje, da li je to i tačno, drugo je pitanje. Očito je i da je Zemlja ravna ploča, ali je nauka o tome imala drugačije mišljenje. Stoga su znanstvenici kazali da nauka počinje onog trenutka kada se stvar prestanu podrazumijevati, tj. kada

stuba, a 38 zbog grudnog koša. Već u drugom razredu gotovo njih 600 imaju prekomjernu težinu, a kod gotovo 100 od njih prisutna je pothranjenost. Ovo su samo fizičke transmutacije, one koje se lakše mjere i prepoznaju. Još su dramatičnije promjene u praksi

određenu očiglednu ili manje očiglednu pojavu dovedemo do razine diskurzivnosti, dokazivosti i znanstvene provjerljivosti. Tek tada možemo govoriti o plauzibilnoj tvrdnji, a ne pukom podrazumijevanju koje nauka ne smatra relevantnim. Pitanje odgoja je tim važnije uzmemo li u obzir i činjenicu stalne promjenjivosti okolnosti u kojima se odvija odgojno-obrazovni proces. To nije hod po čvrstom stijenju koje stoljećima ostaje nepromijenjeno, već više koraćanje po pustinjском krajoliku u kojem sa svakim prolaskom vjetar mijenja konfiguraciju pustinskih dina, što od osobe koja prolazi zahtijeva stalni napor za traganjem i odmišljanjem vlastitih puteva. Neka da je taj krajolik mijenjan u jednoj ili više generacija, a danas su promjene vidljive i dešava se više transmutacija u samo jednoj generaciji. Dovoljno je vidjeti mnoštvo kanala komunikacija koliko su intenzivirani i dramatično promijenjeni da svijet u kojem živimo vodi do neprepoznatljivosti¹. Savremena civilizacija koju određuje znanstvenost (razum i racionalnost), tehno-logičnost (efikasnost i manipulativnost) i ekonomičnost (produktivnost, interes i profit) iz temelja mijenja i našu ukupnu duhovnu geografiju.

“Nova je situacija u samom temelju uzdrnala bitne kulturne elemente koji su ‘do jučer’ utjecali na oblikovanje supstancije kulture koja je u samu sebe uključivala vrijednosti religije, morala, običaja, obreda, simbola, jezika, tradicije, umjetnosti, prava, obrata, prostora i vremena” (Matulić, 2009:126–127).

Teško je osporiti stav da duhovne metamorfoze uzrokuju civilizacijske metamorfoze, ali je tačno i da

i navikama i konačnici vrijednostima kao temeljnim određujućim faktorima osobe. Vidi: Institut za zdravlje i hranu, Rezultat provedenih preventivnih pregleda u osnovnim školama na području ZDK u periodu septembar–decembar, 2023.

¹ Nedavno je urađeno istraživanje u Zeničko-dobojskom kantonu koje je dokazalo da čak 35,2% djece imaju stanovite poteškoće u lokomotornom sistemu. Da je od broja blizu 2000 pregledanih, 542 djece upućeno na preglede zbog stopala, 214 zbog kičmenog

civilizacijske metamorfoze uzvratno podupiru i osnažuju duhovne metamorfoze. Dakle, aktualna kulturno-civilizacijska paradigma vrši snažan utjecaj na sve planove naših života, osobito onih koji su tek u razdoblju formiranja. Stoga je sve manje sposobnosti koncentracije, pažnja učenika traje vrlo kratko, apstraktno mišljenje je reducirano, mašta ograničena. To su djeca koju naši mualimi podučavaju u školama i mektebima, što dodatno otežava njihov rad. Stariji imami vele da je danas daleko teže raditi s djecom nego ranije, što smatramo potpuno razumljivim. Ovo možemo razumijevati i na način da je danas “drugačije” raditi s djecom pa time i teže. Nove generacije odrastaju u svijetu dramatično drugačijem od onoga u kojem smo mi odrastali, što zahtijeva nove pristupe i promjene u odgojno-obrazovnom radu s njima.

Drugi bitan razlog što o ovome treba govoriti jeste činjenica da je “etika najvažnija znanost” kako tvrdi Nerkez Smailagić (1970:13). Naime, on veli da u društvu i duhu ljudi djeluju dublji uzroci nego što su znanstvene ideje, a to su moralna uvjerenja. Ako je moral temeljna ljudska osobina i njegova *diferencia specifica*, dakle ono što čovjeka čini čovjekom, onda je logično da etika bude najvažnija teorijska disciplina kojom se ljudi mogu baviti. Ovo pitanje je tim važnije uvažavajući mnogostruke etičke dileme s kojima je čovječanstvo suočeno i s kojima se očigledno ne zna nositi na adekvatan način.

Mektepske kontroverze

No, da bismo se upustili u daljnje eksplikacije naznačene teme, dozvolite mi neke napomene kao svojevrsni nužni predujam cjelovitijeg razumijevanja ove teme. Već kako smo ustvrdili prema raspoloživim podacima, prvi mekteb otvoren je

još prije nego što je Osmanska država osvojila Bosansko kraljevstvo. Od tada do današnjih dana mekteb je prolazio i preživljavao različite sudbine, uspone i padove, slavljenja i osporavanja, ali nikada nije prestao postojati i djelovati (Trnka-Uzunović, 2008:96). Popularna percepcija mekteba identična je onoj koja je prisutna kod razumijevanja cjelokupne Osmanske države i islamske kulture na koju je ono naslonjeno. Naime, pod Osmanskom državom se misli uglavnom na posljednja dva stoljeća, ona stoljeća koju određuje dekadencija i nazadak, veliko siromaštvo i borba za puki opstanak države. U takvoj skućenoj percepciji potpuno se ignoriraju tri slavna stoljeća osmanskog obrazovnog sistema i mektepske pouke koju je Čedomir Veljačić oslovio “osmanskim renesansom”. U toj osmanskoj renesansi Bosna je uključena u svjetske kulturne i obrazovne tokove, napravljen je prvi obrazovni sistem na Balkanu, jer ga prije toga nije bilo, a Bošnjaci su postali istinska svjetska politička i intelektualna elita. U tom sistemu koji određuje dostupnost znanju i knjizi kao elementarnom preduvjetu za elitnu kulturu i društveni napredak, mektebi su građeni i po najudaljenijim mjestima, što je izazvalo pravu kulturnu revoluciju, o čemu piše Suraja Faruki (2009) u djelu *Sultanovi podanici – kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*. Ta kulturna revolucija rezultirala je time da su Bošnjaci činili gotovo deset odsto ukupnog intelektualnog sloja Osmanske države, a ukupna brojnost Bošnjaka bila je značajno manja od tog procenta². Na tome treba zahvaliti i mektebima koji su omogućili da pismenost bude dostupna svima, a ne privilegija elitnih slojeva društva.

O slavi i dometima mekteba iz tog razdoblja nešto možemo naučiti i iz sačuvanih kulturnih i umjetničkih

tvorbi. Za našu temu je vrijedna sevdalinka “U Mostaru šikli mekteb, kažu”:

*U mostaru šikli mekteb, kažu,
U mektebu trista djevojaka,
Četiristo mladih je momaka?*

*Hodža im je Omer efendija,
Kalfa im je lijepa Umihana.*

*Pred njom stoji od zlata peštahta,
Na peštahti tri nova čitaba.*

*Hodža pita mladu Umihanu:
“Umihano, šta čitabi kažu?”*

*“Prvi veli – da se hodža ženi,
Drugi veli – nemoj sa daleka,
Treći veli – kalfu iz mekteba*

(Žero, 1995:403)

Pored dekonstruiranja narativa o muslimankama kao objektima u muslimanskoj kulturi budući da je kalfa ili asistent Umihana subjekt dešavanja, ova sevdalinka kao specifični historijski spomenik sačuvala je djele slavnice atmosfere u *Čejvan čehajinom mektebu u Mostaru*. Vidimo veliki broj učenika, mladića i djevojaka, zlatnu peštahtu, tri nove knjige i da je opisan kao *šikli*, što prema Škaljiću (1973:589) znači *nacifran, dotjeran, suhim zlatom, varakom oblijepljen*. Sve ovo ukazuje na značaj mekteba u tom razdoblju, posebno mostarskog mekteba koji je pjesma opjevala.

Teško da će mekteb ikada više dosegnuti razinu i značaj koju je imao nekada, što ne znači da ga smijemo prepustiti slučaju i stihiji vremena. Štaviše, izraz našeg odgovornog odnosa spram duha vremena jeste konstantno propitivanje i osnaživanje uloge mekteba u zajednici s obzirom na mnogostruke izazove s kojima se kao pojedinci i društvo suočavamo.

Druga bitna opaska jeste da svaka ljudska zajednica i svaka kultura, bila ona velika ili mala, bila civilizacijski razvijena ili u nekom primitivnom obliku, ima neke zajedničke elemente koji je presudno određuju. Najvažniji element svake kulture jeste svjetonazor ili ideologija kao ujedinjujuće načelo. Nijedna civilizacija ne može

² “Osmanska hagiografska, antološka i historijska djela spominju preko tri hiljade pisaca i pjesnika koji su djelovali tokom višestoljetne Osmanske imperije... Od

tog broja, njih oko četiri stotine, potječe iz Bosne, među kojima se nalaze neki od najvrsnijih predstavnika divanske književnosti.” (Dizdarević, 2012:119)

opstati bez tog jedinstva, veli Ismail R. Faruki (2023:101) u svom djelu *Kulturni atlas islama*:

“Bez obzira kakav stepen obrazovanja imali, muslimani su apodiktčki sigurni da islamska civilizacija ima suštinu, da je ta suština spoznatljiva, da ju je moguće analizirati ili opisati i da je to tevhid.”

Tevhid je generalni pogled na stvarnost, istinu, svijet, prostor, vrijeme i na ljudsku povijest. To je prvi određujući princip islamske civilizacije. Pored svjetonazora, ethos ili sistem vrednota je sljedeći bitan element svake religije. Vrednote predstavljaju “ono što određuje smisao ljudskim činima, ono poželjno, idealno, čemu ljudi određene kulture teže” (Kale, 1977:76). Vrednote³ predstavljaju bipolarnu skalu poželjno–nepoželjno, dobro–loše, prihvatljivo–neprihvatljivo. Iz ta dva elementa proizlaze svi ostali elementi određene kulture i moraju se uskladiti s ovim krunskim elementima kako bi kultura sačuvala koherenciju. Daka-ko, nije problem da određena kultura usvoji određene strane elemente, ali pod jednim bitnim uvjetom, kako veli Faruki, da oni dožive nužnu transformaciju i usklađivanje.

“Nije argument protiv neke civilizacije to što sadrži takve (strane, M.D.) elemente. Ali je razoran argument protiv bilo koje civilizacije kada ona samo dodaje strane elemente, kada to čini nepovezano, bez reformiranja, uobličavanja ili integriranja” (Al-Faruqi, 2023:105).

U kontekstu islama sve se mora uskladiti s tevhidom i islamskim ethosom ili se mora odbaciti kao neislamsko ili antislamsko. Zašto je ovo važno? Zbog činjenice prema kojoj su vitalne i opstaju one kulture koje imaju snagu i kreativnost da dovoljno brzo i intenzivno ucjepljuju svoj

svjetonazor i sistem vrednota u zajednicu. U zajednici koja ne izgradi modele transgeneracijskog prenosa ovih fundamentalnih znanja i spoznaja kultura atrofira, slabi i u konačnici se asimilira i nestaje. Svrha cjelokupnog obrazovnog sistema svakog društva i uspostavljanja svojevrsnog monopola nad obrazovanjem jeste upravo u tome da kroz kontrolu i selekciju sadržaja obrazovanja osigura idejni i ideološki monopol, a istovremeno da se mlade generacije, akteri budućeg društva, socijaliziraju u idejnom okruženju koje u cjelini zastupa vrijednosti i ideje novog društvenog poretka (Tahirović, 2013:47). U tom smislu, mekteb igra krunsku ulogu u čuvanju i prenošenju fundamentalnih učenja islama i islamske kulture bez kojih ne bi bilo ni nas ovakvih kakvi se danas prepoznajemo. On je to činio u ranom razdoblju islama i islamske kulture, bio je na tom putu onda kada je bio stavljen van zakona i politički stigmatiziran u doba socijalizma, a i danas kada mekteb djeluje naporedo s dobro ustrojenom Islamskom vjeronaukom u osnovnim i srednjim školama i dobro razgranatom mrežom medresa Islamske zajednice.

Mekteb i moralna orijentacija

Da je mekteb bitan za moralnu orijentaciju i odgoj, jasno je na temelju mnogih argumenata. U normativnom pogledu mektepska pouka definira se kao “temeljni oblik islamskog odgoja i obrazovanja u Islamskoj zajednici” (*Pravilnik o mektebu i mektepskoj pouci*, član 2). Reisul-ulema Husein-ef. Kavazović u više navrata jasno je isticao upravo ovu dimenziju mektepske nastave pa je ustvrdio da je

“...mekteb nezaobilazan i važan stub odgoja naše djece i učvršćivanja identiteta kod mladih ljudi. To su mjesta na kojima našu

djecu učimo zdravom i moralnom načinu življenja i kosmopolitskoj otvorenosti za sve ono što je korisno i napredno.”⁴

Evidentno je da je Islamska zajednica u vlastitim dokumentima i zvaničnim stavovima njenih najodgovornijih funkcionera mektebu namijenila ulogu profiliranja moralnosti u društvu. Mekteb nikako nije jedini faktor na tom polju, ali je važan činilac od koga se očigledno mnogo očekuje. Dominantno odgojnu poziciju mekteb je imao još od najranijih razdoblja njegovog postojanja. U vakufnamama jasno prepoznajemo činjenicu prema kojoj se u njima posebno pridavao značaj izboru učitelja, osobito u pogledu njegovih moralnih osobina. Imajući u vidu stručne i moralne vrijednosti na kojima vakif insistira te opće atribute koji se navode, učitelj se može opisati kao osoba koja je, uz ostalo, dobra, pouzdana, vjerna, vesela, nasmišana, prijatna, zdrava, koja zna pisati i zna pravila učenja Kur’ana i koja zna metodiku nastave. Ovakvi opisi su i razumljivi, jer u školama koje su imale karakter početnih, odgoj je bio na prvom, a obrazovanje na drugom mjestu (Trnka-Uzunović, 2008:4). Uvažavajući dokumente i proklamacije koje naglašavaju njegovu odgojnu dimenziju, razumno je postaviti pitanje da li previše očekujemo od mekteba i mualima u njemu? Je li to pretežak teret i odgovornost uvažavajući činjenicu mnogolikih socioloških i kulturnih mijena koje svoj izravan odraz nahode u vrijednosnoj transmutaciji kod novih generacija. Nekada su porodice bile mnogobrojne pa su članovi porodice bili manje orijentirani na sebe i svoje potrebe. Danas su porodice s manje djece pa imamo slučajeve da dva djeda i dvije nene imaju jednog ili dva unuka i njegovu ljubav kupuju novcem, što

³ Iako djeluju kao sinonimi, neki autori prave distinkciju između pojmova *vrednota* i *vrijednost* smatrajući da su “vrijednosti” na neki način “uprljane” zbiljom jer imaju čak i kada to ne žele, u sebi utkane i neke interese

ma kako bili skriveni. Vrednote predstavljaju idealne tipove. “One su nedostignuta paradigma na koju pri-
slanjamo vrijednosti i procjenjujemo stupanj i obujam njihove realizacije... One svagda lebde između subjekta i

objekta, udahnjujući smisao ljudskoj egzistenciji” (Čimić, 2007:157).

⁴ <https://preporod.info/bs/article/18932/reisu-l-ulema-kavazovic-mekteb-je-nezaobilazan-i-vazan-stub-odgoja-nase-djece-video>

neminovno utječe na vrijednosni sklop generacija koje u ovom trenutku po-
hađaju mektepsku pouku. Mektep-
ska pouka se takmiči s obaveznom
školom i nelojalnom konkurencijom
raznih sportskih, umjetničkih i inih
ambicija roditelja i djece. Dodamo
li ovome mali fond sati mekteba i
pritom manji broj lekcija iz ahlaka,
doći ćemo do nekih pitanja iz kojih
ćemo teško izaći pukom logikom i
matematičkim zbirovima. No, od-
goj i moral ne nalaze se u području
ljudske logike i pameti. Moral nije
logička niti funkcionalna kategorija
kako tvrdi Alija Izetbegović.

Unatoč svim odgojno-pedagoškim
izazovima, mekteb može imati i na-
glašenu odgojnu ulogu koju navješta-
va i veliki Napoleon koji je navodno
rekao za jednog lokalnog svećenika, a
koju prilagođavamo našem kontekstu
da "jedan imam vrijedi dva policajca".
Dakle, uloga vjeroučitelja u preventiv-
nom radu i odvraćanju od sociopato-
loških pošasti savremenosti je svakako
već potvrđena (vidi: Halilović, 2007).

Kada kažemo da mekteb mora
imati naglašenu odgojnu dimenziju,
za jamce uzimamo nekoliko argumen-
nata. Prije svega, u sadržajima većine
doktrinarnih i praktičnih tema ko-
jima se bavi mekteb nalazimo jasnu
etičku notu koja se nikako ne može
ignorirati ili umanjiti. Činjenica je
da mektepska pouka podrazumijeva
usvajanje određenih religijskih
formula koje jesu doktrinarne istine
vjere. To su ono što zovemo imanski
i islamski šarti. Međutim, u svim tim
šartima ili uvjetima vjerovanja jasno
se prepoznaju i njihove etičke dimen-
zije. U imanskim šartima, naprimjer,
očigledno se radi o vjerovanju u Boga,
meleke, Božije knjige, Božije posla-
nike ili vjerovjesnike, Sudnji dan i
istinu o Božijem određenju. Svaka
od ovih dogmi koje su neupitne za
svakog muslimana od vjernika zahti-
jeva i određeni etički stav. Vjerovanje
u Boga podrazumijeva i vjerovanje
u Njegova lijepa imena koja se, pre-
ma hadisu, trebaju usvojiti, jer ko ih
usvoji ući će u Džennet. Njegova li-
jepa imena jesu Milostivi, Svemilos-
ni, Blagi, Onaj Koji prašta itd. Tako

da ispravno slijeđenje i prihvatanje
ovog kreda mora za posljedicu imati
i određeni moralni stav. Isti slučaj je
i s drugim vjerskim dogmama koje
kao svoj neminovan izraz moraju naći
u moralno-etičkom stavu. A upravo
ove teološke dogme s naglašenim
etičkim stavom koje se uče u mek-
tebu opjevava i Skender Kulenović
(1991:37–46) u velikoj poemi "Na
pravi put sam ti, majko, iziš'o":

*U mejtefu, u žutoj sufari i bijeloj
bradi hodžinoj
Onaj i ovaj svijet ugleda
Po kosi osjeti rosu meleća
Na uhu crni šapat šejtana
U srcu prelest saraja džennetskih.*

Pored toga, u mektebu se obrađu-
ju islamski šarti koji ni u kojem sluča-
ju nisu vrijednosno neutralni. Štaviše,
njihov je zadatak da vjerske dogme i
vrijednosti vjere transponiraju u život, u
stvarnost pojedinca i zajednice. Islam-
ski šarti obrađuju rituale vjere, a ritu-
ali imaju zadaću da religijska teorijska
učenja pretoče u praksu i utkaju u život
pojedinca i zajednice. Obredoslovlje je,
dakako, sastavni dio svake religije. To je
vidljivi jezik vjere, jer obredi vjeru, kao
naše lično iskustvo istine Boga, prevo-
de u život. Ritual je vremenski ulazak u
nadnaravni svijet, preko njega se pre-
nose važne svete poruke. Kroz različite
obrede stječe se i duhovna i društvena
ravnoteža, te gradi i afirmira vlastiti
duhovni i kulturni identitet.⁵ Rituali
osiguravaju da se svjetonazor i sistem
vrednota kao kulturne okosnice i naj-
važnijih sadržaja svake kulture ucijepi
u zajednicu. Oni služe za održavanje
zajedničkog pogleda na svijet i stalno
jačanje vrijednosnih i religijskih obra-
zaca koji su ključni ukoliko se društvo
želi održati kao stabilan sistem (Vu-
komanović, 2004:68).

Mahić (2019:37) primjećuje da se
odgojna dimenzija mekteba reflektira
i kroz činjenicu da osim znanja koje
jedan mektepski polaznik ima priliku
usvojiti, pohađanjem mektepske nastave
pruža mu se prilika da naučeno proživ-
ljava i doživljava u stvarnome svijetu i
posebnom ozračju, ali i da stječe navike
i iskustva koja nerijetko ne može uop-
će imati na drugim mjestima.

Snaga mekteba ogleda se i u au-
toritetu mualima koji ima iznimno
važnu ulogu. Mualim je, ustvari, ključ-
na figura u samom odgojnom proce-
su i od njega ovisi kvalitet nastave u
mektebu. Mualim nije neko ko samo
radi u mektebu nego je s džematom
u svim trenucima života, najčešće u
onim rubnim, graničnim momentima
koji su nabijeni emocijama i koji
se duboko utiskuju u svijest osobe.
U životu najduže pamtimo rođenje
djece, smrt dragih osoba, udaje i že-
nidbe, a imam je vrlo često s ljudi-
ma u tim ključnim momentima, što
mu daje specifičnu težinu. Na ovu
činjenicu, tj. uključenost imama u
emotivno zgusnutim fazama živo-
ta njegovih džematlija fokusirao se i
reisul-ulema Džemaludin-ef. Čau-
šević (2002:171):

"Vi nas združujete. Vi nas pri-
mate na svijet i nadijevate nam
imena. Vi nas pratite na Ahiret i
učite nam dove i živim i mrtvim.
U tom golemom razmaku od be-
ške do motike, Vi ste jedini od-
govorni za našu spremu na Ahi-
retu, kao i ovdje na zijaretu, pa
ste stoga dužni i kao predstavnici
najplemenitije nauke da tu nau-
ku na svakom koraku ulijevate u
srca naših muslimana."

I sada ta osoba sa značajnom spe-
cifičnom težinom dobiva u mektebu
djecu koju već njihovi roditelji poštuju.
Rezultat toga je da u jednoj fazi živo-
ta neka djeca više uvažavaju autori-
tet mualima nego vlastitog roditelja.

Svaki pojedinac u životu sretne sto-
tine i hiljade osoba s kojima, u nekoj
fazi života, vrši određenu interakciju.
Najveći broj tih osoba koje srećemo,
zaboravimo, a rijetke od njih nosimo
sa sobom cio život. Mualim je s djecom
od ranih dana njihova života kada se
formira njihov identitet pa je njegov
utjecaj često iznimno velik. Stoga su
ličnosti koje se pamte u životu i koje
ostavljaju ponajviše traga upravo uči-
telji i mualimi u mektebima. Oni se
pamte i spominju, jer su doticali naše
živote kada je bilo najpreče. Još ako

⁵ Adnan Silajdžić, "Između vjerskog i na-
učnog taklida", <https://www.preporod.inf>

je to urađeno na vjerodostojan način, onda je slika moralnog utjecaja jasnija. O sjećanjima na svog mualima pisao je široko i dirljivo Meša Selimović u svojim *Sjećanjima*:

“I hodži Salihu mogu da zahvalim što početak svoga života doživljavam kao divan sunčan predio, i što na horizontu moga dalekog sjećanja stoji mirna, utješna, osmjehnuta slika odraslog čovjeka djetinje duše, tužno nevinog lica, zbunjenog izraza zbog mnogo čega što vidi, a ne razumije, uvijek spremnog da oprostí na uvrede i na zlo. A kad nam je Majdžil rekao da je njegovoj bolesnoj majci slao po ženi kafu kad god je imao, i to noću, da drugi ne vide postao nam je istinski prijatelj. Možda baš njemu dugujem za mnoge iluzije u životu, ali i za mnoga razočarenja, jer takve dobrote malo je među ljudima. A tog andeoskog kneza Miškina mog djetinjstva nisam ni do danas zaboravio, i drago mi je da je bio takav, makar i jedan jedini” (Selimović, 2006:54).

Sama činjenica da mu je Meša Selimović posvetio zamašan prostor u svojim sjećanjima govori o snazi i dubini utjecaja koji je mualim u mektebu imao na ovog velikog književnika.

Također, vrlo je važno za svakog mualima da on ne komunicira i ne odgaja samo djecu već je za ispravan odgoj potrebno da drži vezu i razvija duhovnost i osnažuje vjersko znanje i kod roditelja djece. Pogrešno je misliti da će djeca koja su dobra u mektebu i ostati takva ukoliko ne budu imali podršku i dosljedan stav svojih roditelja. Značajan broj djece će prije ili poslije odustati od naučenog u mektebu ukoliko njegovi roditelji, otac i majka ne budu prakticirali vjeru i poštovali ono znanje koje je usvajao u mektebu. Kada djeca uvide da njihovi roditelji ne poštuju religijsku praksu (na koju su ih nagovarali) kod djece se stvara kognitivna disonanca koja često rezultira odustajanjem i neprakticiranjem naučenog. Da se to ne bi desilo, važno je da mualim obrati stanovitu pažnju i na starije članove zajednice i organizira halke i kurseve kako bi preko njih ostvario svoj konačni cilj, a to je briga

za moralni odgoj najmlađih. Ovim se postiže višestruka uloga. Prije svega, lakše je u mektebu raditi s djecom čiji roditelji su educirani u vjeri, jer mogu biti od pomoći pri obradi nekih lekcija. Dalje, mualim osnažuje svoju poziciju u džematu i, što je najvažnije, osigurava da djeca nastave prakticirati naučeno uz svoje roditelje.

Evidentno je da mnogi mualimi to i rade, ali uprkos tome ponekad se primijeti odustajanje od vjere i loše ponašanje nekih polaznika mekteba, što kod mualima nekada izaziva razočarenje. Međutim, mualimova uloga je da govori “lijepe riječi”, a njihove plodove i rezultate svog rada treba prepusti Gospodaru ljudskih duša, na što upućuje Kur'an:

Zar ne vidiš kako Allah navodi primjer lijepa riječ kao lijepo drvo: korijen mu je čvrsto u zemlji, a grane prema nebu. Ono plod svoj daje u svako doba koje Gospodar njegov odredi, a Allah ljudima navodi primjere da bi pouku primili (Ibrahim, 24–25).

Možda će u jednoj fazi života polaznici i “odlutati” s pravoga puta, ali ako je temelj postavljen, nadati se da će u kasnijem životnom dobu doživjeti proces povratka vjeri i onom znanju koje je usvajano u ranim godinama života.

Odgojni rad mualima nije samo u mektebu, već u sinergiji s drugim planovima i aspektima rada mualima s djecom i mladima. Poznata je максима da pravi plodovi ne rastu na deblu ili stubovima drveta, nego na tanih grančicama i sitnim grančicama koje svakako izrastaju iz samog drveta. Želimo kazati da je važan mekteb i mektepski rad za odgoj, ali će prave plodove imati tek u nekoj vrsti vannastavnih aktivnosti, druženju s djecom mimo mekteba, na kampovima, ekskurzijama, sportskim takmičenjima.

I na kraju, svaki mualim mora biti svjestan da njegov moralni i vjerski utjecaj nikada neće potaknuti svakog pojedinca kojeg sretne, svako dijete koje poučava. Imati tu pretpostavku bilo bi uobraženo i pretenciozno uvažavajući složenost moralnog utjecaja. Ni najveći moralni učitelji nisu mogli utjecati na

svakoga, ali jesu na nekoga. Činjenica je da jedan roditelj može imati više djece, a da nijedno ne liči drugom ni u fizičkom ni u duhovnom značenju. “Bog ne pravi kopije, već samo originale”, veli Dževad Karahasan, pa je i svaka osoba samosvojna i autentična. Ako je to tako, onda i naš utjecaj ne mora biti na sve isti. Međutim, ako se ne može imati utjecaj na sve, ne smijemo odustati od toga da imamo utjecaj barem na neke. Ako u svakoj generaciji ne bude barem neko dijete koje će se snažnije vezati za lik imama, onda je sasvim razložno postaviti pitanje o njegovom utjecaju i dometima.

Zaključak

Stoljećima maktebi predstavljaju jedan od najvažnijih i najopćenitijih odgojno-obrazovnih ustanova islamske provenijencije u Bosni i Hercegovini. Nastali su osvajanjem Bosne i Hercegovine od strane moćne Osmanske države i dijelili su sudbinu te države, njenih uspona i padova. Kulminacija dekadencije mektepske pouke bila je kada su vlasti u socijalističkoj Bosni i Hercegovini zabranile njegov rad i vjersku pouku stavili van zakona. Obnova mekteba počinje u razdoblju tokom šezdesetih godina 20. stoljeća i taj pozitivan trend traje i danas uprkos brojnim izazovima s kojima se suočava odgojno-obrazovni proces. Tokom svih tih stoljeća primarna uloga mekteba bila je odgojna, a ona obrazovna je u drugom planu. Ova uloga postaje tim važnija uvažavajući duhovnu i moralnu pustoš u kojem živi savremeni *Homo simpsonus*, što je asocijacija na popularni crtani film za odrasle. Mualim nije dužan poučiti djecu svim istinama vjere, već onim temeljnim i praktičnim normama, ali je obavezan da bude pozitivan primjer i moralni uzor polaznicima mektepske pouke. Mualim predstavlja ključnu figuru u radu mekteba oko koje se gotovo sve vrti u mektepskoj pouci. Ukoliko je mualim motiviran i predan, zasigurno ni rezultati neće izostati kao ni njegov moralni utjecaj. Moralna uloga mualima vezana je za kulturološku poziciju samog znanja koje posreduje,

društvenu ulogu imama u samom džematu i snažan utjecaj u formativnom razdoblju njihovog sazrijevanja kada se formira ili deformira nova ličnost. Svoj moralni utjecaj vrše muallimi i

radom s odraslima, tj. roditeljima polaznika, što ima višestruke koristi za odgojnu misiju. Također, on to čini i kroz vannastavne susrete i druženja s djecom i mladima kada se osnažuje

njegov moralni utjecaj. A ponajviše se moralni utjecaj vrši time što su muallimi osobe kojima je stalo do mlade osobe i nije im svejedno kojim putem će te mlade osobe krenuti.

Literatura

- Al-Faruqi R. Ismail, Al-Faruqi Luis Lamia (2023). *Kulturni atlas islama*. Sarajevo: CNS.
- Čimić Esad (2007). *Drama a/teizacije*. Sarajevo–Zagreb: Šahinpašić.
- Čaušević Džemaludin (2002). "Molba na vjerske službenike". U: Karić, Enes, Demirović, Mujo. *Reis Džemaludin Čaušević – provjetitelj i reformator 2*. Sarajevo: Ljiljan.
- Dizdarević, Sedad (2012). *Mevlana u Bosni*. Mostar: Fondacija Baština Duhovnosti.
- Duranović Elvir (2023). "Razvoj mektepske pouke u Bosni i Hercegovini od Drugog svjetskog rata", *Novi Muallim*, 93.
- Faroqi Suraiya (2009). *Sultanovi podanici – kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.
- Halilović Nezir (2007). *Uticaj mekteba na odgojnost djece*. Zenica: Medžlis islamske zajednice Zenica.
- (2023). Institut za zdravlje i hranu, Rezultat provedenih preventivnih pregleda u osnovnim školama na području ZDK u periodu septembar-decembar
- Kale, Edvard (1977). *Uvod u znanost o kulturi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Karić Enes (2023). "Mektepska pouka – temelj duhovnog identiteta", *Novi Muallim*, 96. Sarajevo.
- Kasumović, Ismet, (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*. Mostar: Islamski kulturni centar Mostar.
- Kavazović, Husein (2020). "Mekteb je nezaobilazan i važan stub odgoja naše djece". Dostupno na: <https://preporod.info/bs/article/18932/reisu-l-ulema-kavazovic-mekteb-je-nezaobilazan-i-vaan-stub-odgoja-nase-djece-video>
- Mahić, Amir (2023). "Funkcionalna dimenzije vjerske pouke – znanje i vrijednosti", *Novi Muallim*, 96.
- Matulić, Tonči (2009). *Metamorfoze kulture – teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije*. Zagreb: Glas koncila.
- Nakičević, Omer (1999). *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo – Mostar – Prusac)*. Sarajevo.
- Selimović, Meša (2006). *Sjećanja – memoarska proza*. Beograd: BOOK-MARSO.
- Silajdžić, Adnan (2021). "Između vjerskog i naučnog taklida", dostupno na: <https://www.preporod.info>
- Smailagić, Nerkez (1970). *Historija političkih doktrina I*. Zagreb: Naprijed.
- Šabanović, Hazim (1952). *Dvije najstarije vakufname u Bosni*. Sarajevo.
- Škaljić, Abdulah (1973). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Treće izdanje. Sarajevo: Svjetlost.
- Tahirović, Senada (2013). "Islamska vjerska pouka u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1990. godine", *Novi Muallim*, 55.
- Trnka-Uzunović, Amira (2008). "Mekteb je stub islamskog odgoja i obrazovanja", *Novi Muallim*, 35.
- Trnka-Uzunović Amira (2008). "Uloga mekteba u historiji obrazovnog sistema Bošnjaka", *Novi Muallim*, 34.
- Vukomanović, Milan (2004). *Religija*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Žero, Muhamed (1995). *Sevdah Bošnjaka*. Sarajevo: Ljiljan.

الموجز

دور الكتاتيب في تشكيل التوجه الأخلاقي
عند التلاميذ والشباب

مولودين ديزداريفيتش

يناقش هذا البحث بشكل أساسي الكتاتيب ودروس الكتاتيب، مع التركيز على تأثيرها في التوجه الأخلاقي عند التلاميذ والشباب. وتاريخ الكتاتيب عريق في البوسنة والهرسك، ويرجع إلى ما قبل دخولها تحت حكم الإمبراطورية العثمانية. وقد مر التعليم في الكتاتيب بمراحل مختلفة عبر القرون العصرية، ولكنه ظل موجوداً، ولعب أدواراً متفاوتة في العملية التربوية والتعليمية. ويتناول هذا البحث بعض المضاعفات المتعلقة بالكتاتيب، ويشير إلى أن دورها كان في الغالب تربوياً، ومن ثم تعليمياً. إننا نحاول أن نبين هنا أن الكتاب رغم كل التحديات التي تواجهها في هذا العصر قادر على الإسهام في تربية الأطفال أخلاقياً، عبر شخصية المعلم، الذي يُعد الشخصية المحورية في الكتاتيب. ويقدم هذا البحث تحليلاً نظرياً لتاريخ الكتاتيب ودورها في صياغة الهوية الأخلاقية، تثرية خبرة الكاتب لعدة عقود في العمل في الكتاتيب.

الكلمات المفتاحية: الكتاتيب، دروس الكتاتيب، الشباب، الأخلاق، المعلم، المعاصرة.

Summary

THE ROLE OF THE MAKTAB IN PROFILING
MORAL ORIENTATION IN MAKTAB CLASS
STUDENTS AND THE YOUTH

Mevludin Dizdarević

The basic orientation of this article is addressing the issue of the maktab class and teaching the maktab class with an emphasis on the impact of the maktab class on the moral orientation of its students and the youth in general. It is a well-established fact that teaching the maktab class has a long history in Bosnia and Herzegovina, dating to the time before the fall of Bosnia under the Ottoman Empire. The Maktab class has endured various phases throughout the region's turbulent history. Still, it always existed and played, sometimes more, sometimes less significant role in the educational and upbringing process. The article identifies certain dilemmas regarding the maktab class. It attempts to point out the fact that the maktab class always had primarily an upbringing role, followed by an educational role in the community. We tried to show that the maktab has the potential to contribute to the moral formation of the children through the authority of muallims as a central figure in the maktab class, despite all the challenges brought about by contemporary developments. The article presents a theoretical analysis of the history of the maktab class and its role in defining a moral identity, and is reinforced by the decades-old experience of the author in teaching the maktab class.

Keywords: the maktab, the maktab class, youth, moral, muallimm, contemporary times